

คอลัมน์ "จากท่าพระจันทร์ถึงสนามหลวง"

หนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันศุกร์ที่ 5 เมษายน 2534

ป่วย อึ้งภากรณ์กับรัฐประหาร 2514

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์

ขณะที่ผมกำลังเขียนบทความนี้ (30 มีนาคม 2534) อาจารย์ป่วย อึ้งภากรณ์ กำลังเดินทางกลับไปพักผ่อนยังประเทศอังกฤษ หลังจากที่ถูกไล่ออกจากประเทศไทยเป็นเวลา 3 สัปดาห์ ผมมีโอกาสเยี่ยมเยียนคารวะท่านเหมือนทุกครั้งที่ผ่านมา ดูท่านแข็งแรงทะมัดทะแมง และจิตใจผ่องใสมากกว่าปางก่อน แม้จะยังไม่สามารถพูดได้ด้วยอาการอัมพฤกษ์ แต่ก็สามารถรับฟังและมีปฏิกิริยาโต้ตอบการสนทนาได้ค่อนข้างดี

เมื่อถูกถามว่า ท่านทราบเรื่องการรัฐประหารเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534 หรือไม่ ท่านพยักหน้า พร้อมทั้งแสดงอาการรับทราบด้วยว่า ลูกน้องเก่าและผู้ร่วมงานคนสนิทในอดีตหลายคนได้เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีในรัฐบาลนายอานันท์ ปันยารชุน ท่านไม่อยู่ในสภาพที่จะแสดงความเห็นเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นครั้งนี้ เหมือนดังที่ท่านเคยแสดงบทบาทเป็นผู้นำในการคัดค้านการรัฐประหารในปี 2514 ได้

เมื่อเกิดการรัฐประหารในปี 2514 นั้น ผมกำลังศึกษาอยู่ที่ Churchill College ในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ส่วนอาจารย์ป่วยเป็นศาสตราจารย์รับเชิญ (Visiting Fellow) อยู่ที่ University College (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น Wolfson College) ในมหาวิทยาลัย เดียวกัน

ชีวิตในเมืองเคมบริดจ์เป็นชีวิตอันอุดมด้วยसानติสุข เพราะเคมบริดจ์เป็นเมืองมหาวิทยาลัยในฝันที่อยากจะทำเมืองมหาวิทยาลัยอื่นใดเสมอเหมือนความสงบแห่งชีวิตดลบันดาลให้เกิดปัญญาที่สร้างสรรค์งานเขียนสำคัญชิ้นหนึ่งของอาจารย์ป่วยเรื่อง "ข้อคิดเรื่องการพัฒนาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" (ซึ่งมีภาคผนวก "ปฏิทินแห่งความหลัง : จากครรภ์ถึงเชิงตะกอน" อันเลื่องลือ) ถือกำเนิดขึ้นที่นี่ แต่ชีวิตอันอุดมด้วยसानติสุขนี้ต้องแปรผันไปเมื่อเกิดการรัฐประหาร ในปี 2514

ผมจำได้ว่า ในเช้าวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 ท่ามกลางฝนตกพรำๆ ผมขี่จักรยานฝ่าสายฝนจาก Churchill College ไปยังบ้านพักอาจารย์ป่วย ซึ่งอยู่ห่างจาก University College ไม่มากนัก ผมแจ้งให้ท่านทราบว่า มีรายงานข่าวการรัฐประหารในประเทศไทยปรากฏ

ในหน้าหนังสือพิมพ์ *The Times* ท่านตอบว่า ท่านได้อ่านรายงานข่าวนั้นแล้ว ดูท่านรู้สึกเศร้าหมอง อาจารย์ป่วยกล่าวแก่ผมว่า รู้สึกน่าเสียดายที่ประชาธิปไตยต้องล้มลุกคลุกคลานอีก ท่านมีความเห็นว่า ปัญหาหลายต่อหลายปัญหาที่คณะรัฐประหารหยิบยกขึ้นมาเป็นข้ออ้างในการทำรัฐประหารนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นปัญหาที่แก้ไขได้ด้วยวิถีทางประชาธิปไตย เข้าวันนั้นผมมีโอกาสคุยกับท่านได้ไม่นานนัก เพราะมีนัดกับอาจารย์ที่ปรึกษา

ภาระการเรียนทำให้ผมเกือบมิได้ใส่ใจเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประเทศไทยมากไปกว่าการติดตามข่าวสาร ผมจำได้ว่า บทความวิเคราะห์การรัฐประหาร 2514 ซึ่งเขียนโดยนักมานุษยวิทยาชาวอังกฤษแห่ง School of Oriental and African Studies มหาวิทยาลัยลอนดอน และตีพิมพ์โดยใช้นามปากกาใน *New Left Review* ได้ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ในหมู่นักเรียนไทยในอังกฤษเป็นอันมาก

วันหนึ่งในเดือนกุมภาพันธ์ 2515 ผมจำได้ว่าเป็นวันจันทร์ (อาจารย์ป่วยมีกิจวัตรที่จะทำงานในเมืองเคมบริดจ์ระหว่างวันจันทร์ถึงวันศุกร์ และเดินทางลงไปอยู่กับครอบครัวในลอนดอนตอนปลายวันศุกร์ ต่อถึงวันจันทร์จึงเดินทางขึ้นไปเคมบริดจ์) วันนั้น อาจารย์ป่วยได้ยื่นบันทึก "จดหมายนายเข้ม เย็นยิ่ง" ให้ผมอ่าน พร้อมทั้งขอความเห็น อาจารย์ป่วยเล่าว่าได้ส่งบันทึกนั้นถึงจอมพลถนอม กิตติขจร ในช่วงสุดสัปดาห์นั้น และผมเข้าใจว่า อาจารย์ป่วยได้ส่งสำเนาจดหมายให้บุคคลบางคนในประเทศไทย และนักศึกษาบางคนในสหรัฐอเมริกาด้วย ผมอาจเป็นบุคคลแรกๆที่มีโอกาสได้อ่าน "จดหมายนายเข้ม เย็นยิ่ง" ซึ่งเป็นเกียรติประวัติที่ผมไม่เคยให้อวดมาก่อน และผมแน่ใจว่า ผมได้อ่านบันทึกประวัติศาสตร์ฉบับนี้ก่อนจอมพลถนอมด้วยซ้ำไป

ผมมิได้อ่าน "จดหมายนายเข้ม เย็นยิ่ง" อย่างพิถีพิถะในการอ่านครั้งแรก และย่อชื่อ "นายเข้ม เย็นยิ่ง" เป็น "นายเข้ม ย้งยีน" จนอาจารย์ป่วยต้องแก้คำผิดอยู่เนืองๆ ผมเห็นด้วยกับความเห็นที่ปรากฏในจดหมายฉบับนั้นทั้งหมด และยังคงคิดในใจอย่างไร้เดียงสาว่า ถ้าหากผมเป็นผู้เขียนจดหมายฉบับนี้จะมีถ้อยคำรุนแรงยิ่งกว่าที่เป็นอยู่มากนัก ความไร้เดียงสาของผมทำให้ผมประเมินผลกระทบทางการเมืองของจดหมายฉบับนี้ต่ำกว่าความเป็นจริงเป็นอันมาก ในเวลานั้นผมมองไม่ออกเลยว่า การที่อาจารย์ป่วย ซึ่งเป็นสมาชิกชนชั้นนำทางอำนาจ (power elite) ในสังคมไทย เขียน "จดหมายนายเข้ม เย็นยิ่ง" ถึง "นายท่านุ เกียรติก้อง ผู้ใหญ่บ้านไทยเจริญ" เพื่อ "...วิงวอนให้ได้โปรดเร่งให้มีกติกามุ่บ้านเกิดขึ้นโดยเร็วที่สุด... โปรดอำนวยความสะดวกให้ชาวบ้านไทยเจริญมีสิทธิเสรีภาพตามหลักประชาธรรม สามารถเลือกตั้งสมัชชาขึ้นโดยเร็ว..." นั้น มีผลเสมือนหนึ่งการประกาศเป็นกฎต่อชนชั้น ซึ่งนับเป็นเรื่องนอกกริตนอกรอยชนชั้นนำทางอำนาจในสังคมไทย

ผมคิดว่า อาจารย์ป่วยคงได้คาดการณ์อยู่แล้วว่า ชนชั้นปกครองไทยไม่รับฟังความเห็นของท่าน แต่ข้อที่ท่านอาจจะมีได้คาดคิดมาก่อนก็คือ ลูกน้องและเพื่อนร่วมงานที่เห็นด้วยกับอุดมการณ์ประชาธิปไตยของท่านมีน้อยนัก ก่อนที่จะเกิด "จดหมายนายเข้ม เย็นยิ่ง" อาจารย์ป่วยเป็นผู้นำเทคโนโลยีในแวดวงที่มีขุนนางนักวิชาการมาเกาะยึดอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ภายหลังจากที่ท่านเรียกร้องประชาธิปไตยด้วยการเขียน "จดหมายนายเข้ม เย็นยิ่ง" ลูกน้องและเพื่อนร่วมงานคนสนิทบางคนก็เริ่มตีตัวออกห่าง วันหนึ่งอาจารย์ป่วยยื่นจดหมายของเทคโนโลยีคนสำคัญคนหนึ่งให้ผมอ่านและถามผมว่า "เขาทรยศต่อผมหรือเปล่า?" ผมไม่ทราบแน่ชัดว่าจำนวนเทคโนโลยีที่ตีตัวออกห่างจากอาจารย์ป่วยมีมากน้อยเพียงใด แต่ผมก็ได้รับรู้ว่า ขุนนางนักวิชาการจำนวนมากยอมตนรับใช้คณะรัฐประหาร 2514 เพราะเป็นมรรควิถีสำคัญในการไต่เต้าสู่ชนชั้นนำทางอำนาจดุจเดียวกับการรัฐประหารในเดือนกุมภาพันธ์ 2534 ที่ผ่านมา หลังเดือนกุมภาพันธ์ 2515 ไม่นาน อาจารย์ป่วยเดินทางไปประชุมที่ประเทศสิงคโปร์ และได้พานพบเหตุการณ์ที่ไม่เคยคาดคิดว่าจะได้ประสบมาก่อน กล่าวคือ ขุนนางนักวิชาการคนหนึ่ง ซึ่งเคยร่วมงานกับอาจารย์ป่วยในการจัดทำแผนพัฒนาการศึกษาในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่สอง (2510-2514) และไปประชุมเมืองสิงคโปร์ในวาระเดียวกันนี้ ได้บอกฝากความเคารพนับถือผ่านคนสนิทอีกคนหนึ่งของอาจารย์ป่วย แต่ขอไม่พบอาจารย์ป่วย เนื่องจากอาจารย์ป่วยกลายเป็นบุรุษอันตรายในสายตาของชนชั้นปกครองไทยไปแล้ว

ผมเข้าใจว่า เทคโนโลยีที่เห็นด้วยกับอุดมการณ์ประชาธิปไตยของอาจารย์ป่วยมีอยู่ไม่มากนัก ความผันผวนทางการเมืองในเวลาต่อๆ มาที่ยืนยันความข้อนี้ได้ดียิ่ง และผมก็เข้าใจอีกด้วยว่า เทคโนโลยีจำนวนมากแม้จะมีได้เห็นด้วยกับอุดมการณ์ประชาธิปไตยของอาจารย์ป่วย แต่ก็เคารพความเป็นมนุษย์ของอาจารย์ป่วย และมีจริยธรรมสูงส่งพอที่จะไม่ "ถีบส่ง" อาจารย์ป่วยในยามตกอับทางการเมือง

ในขณะที่กลุ่มขุนนางนักวิชาการในระบบราชการมิได้ต้อนรับ "จดหมายนายเข้ม เย็นยิ่ง" มากเท่าที่ควร แต่พลังนอกระบบราชการกลับเชิดชูอาจารย์ป่วยให้เป็นสัญลักษณ์แห่งการเรียกร้องเสรีภาพและประชาธิปไตย ด้วยอิทธิฤทธิ์ของ "จดหมายนายเข้ม เย็นยิ่ง" นั้นเอง อาจารย์ป่วยก็แปรสภาพเป็นผู้นำกลุ่มพลังที่ต่อต้านพลังอำนาจอำมาตยาธิปไตยเพียงชั่วข้ามคืน

อาจารย์ป่วยเขียนเล่าไว้ในบันทึกความทรงจำเรื่อง "เหลียวหลัง แลหน้า" ว่า การที่ท่านเขียน "จดหมายนายเข้ม เย็นยิ่ง" ถึงจอมพลถนอม กิตติขจรนั้น "...ผมเขียนด้วยความหวังดีต่อท่านและได้ทำหน้าที่ของ มีหนังสือนำถึงท่านโดยตรง แจ้งให้ทราบแน่ชัดว่าจดหมายนี้

มาจากผมต่อ เมื่อท่านไม่มีปฏิกิริยาตอบอย่างใด ผมจึงนำเอาจดหมายนี้ออกตีพิมพ์เป็นจดหมายเปิดผนึก..."

นิตยสารชาวบ้าน ในสังกัดสมาคมเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์ เป็นหัวหอกในการเผยแพร่ "จดหมายนายเข้ม เย็นยิ่ง" สู่อสาธาณชน (ฉบับเดือนมีนาคม 2515) แต่ด้วยความเกรงกลัวอำนาจเผด็จการ จึงได้โปรยหัวว่า "เรื่องสั้น" ผู้อ่านจำนวนมากรู้สึกงุนงงไม่น้อยที่อาจารย์ป๋วยเขียน "เรื่องสั้น" และเมื่ออ่าน "จดหมายนายเข้ม เย็นยิ่ง" จบแล้ว ก็คงอดถามตัวเองมิได้ว่า "เรื่องสั้น" นั้นคืออะไรกันแน่

การที่อาจารย์ป๋วยผงาดขึ้นมาเป็นผู้นำกลุ่มพลังนอกระบบราชการ อาจทำให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช รู้สึกไม่สบายใจอย่างยิ่ง ในคอลัมน์ "ปัญหาประจำวัน" ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ฉบับวันที่ 11 พฤษภาคม 2515 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้ตอบปัญหาของ "ศิษย์โคง" เกี่ยวกับ "จดหมายนายเข้ม เย็นยิ่ง" ว่า "...มีหลักฐานอันแน่นอนไม่มีที่สงสัยได้ว่า หลังจากที่หนังสือพิมพ์หลายฉบับได้นำจดหมายฉบับนั้นลงพิมพ์แล้ว ดร.ป๋วยได้มีจดหมายมาถึงจอมพลถนอม บอกว่าท่านมิได้เป็นผู้เขียนจดหมายฉบับนั้นขึ้นเลย ใครเป็นผู้เขียนจดหมายฉบับนั้นขึ้นท่านก็ไม่ทราบ เพราะท่านมิได้รู้เห็นเกี่ยวข้องด้วย..." อาจารย์ป๋วยคงจะเห็นว่า คำตอบของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์เป็นมุสาวาทะซึ่งมีผลกระทบต่อชื่อเสียงกิตติคุณของท่าน จึงได้มีจดหมายถึง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ยืนยันว่าท่านเป็นผู้เขียน "จดหมายนายเข้ม เย็นยิ่ง" เอง (สยามรัฐ ฉบับวันที่ 22 พฤษภาคม 2515)

การที่อาจารย์ป๋วยคัดค้านการรัฐประหาร 2514 และเรียกร้องเสรีภาพประชาธิปไตย ไม่เพียงแต่จะทำให้ท่านหลุดพ้นจากกลุ่มชนชั้นนำทางอำนาจ โดยที่ลูกน้องและเพื่อนร่วมงานบางคนตีตนออกห่างเท่านั้น หากกว่าสวัสดิภาพแห่งชีวิตยังถูกคุกคามอีกด้วย เสียงคุกคามเอาชีวิตดังไปถึงเมืองเคมบริดจ์ อาจารย์ป๋วยเคยให้ผมอ่านจดหมายจากคนสนิทหลายคนในวงราชการที่เตือนว่า อย่าเพิ่งกลับประเทศไทย เพราะความปลอดภัยแห่งชีวิตไม่มีภัยคุกคามทำนองนี้ท่านเคยเผชิญมาแล้วในยุคที่พลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์เรื่องอำนาจ

ผมสังเกตเห็นว่า ในช่วงหลังเดือนพฤษภาคม 2515 อาจารย์ป๋วยมีอาการเครียดในช่วงเวลาดังกล่าวมีผู้คนจากเมืองไทยมาเยี่ยมเยียนท่านทั้งในเคมบริดจ์และลอนดอนหลายคน ผมจำได้ดีว่า ครั้งหนึ่งอาจารย์ป๋วยได้กำชับมิให้ผมไปบ้านพักของท่าน ตามวันเวลาที่ท่านระบุ เพราะมีคนสำคัญจากเมืองไทยมาพบท่าน ผมเข้าใจเอาเองว่าเป็นนายทหารยศสูงพอสมควรสภาพการณ์ดังที่เป็นอยู่นั้นทำให้ท่านตัดสินใจอยู่สอนหนังสือในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ต่อไปอีกหนึ่งปี อย่างไรก็ตาม อาจารย์ป๋วยได้แวะกรุงเทพฯในเดือนกุมภาพันธ์ 2516 โดยได้พบทั้งจอมพลถนอม กิตติขจร และพลเอกประภาส จารุเสถียรด้วย

ดังเป็นที่ทราบกันดีว่า อาจารย์ป๋วยเป็นผู้นำในการคัดค้านการรัฐประหารทั้งในปี 2514 และ 2519 การสิ้นสุดยุคสมัยของอาจารย์ป๋วยเกือบจะเรียกได้ว่าเป็นการสิ้นสุดยุคของเทคโนโลยีที่มีอุดมการณ์รักชาติรักประชาธิปไตย และยึดมั่นในความสัตย์ซื่อ จะไม่มีเทคโนโลยีคนใดอีกแล้วที่จะเป็นผู้นำในการเรียกร้องเสรีภาพ ประชาธิปไตย และความเป็นธรรมในสังคม โดยที่มีได้ข้องแวะกับผลประโยชน์ทางธุรกิจเอกชนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม